

Stoppa inte pressarna!

- kort handledning i konsten att samla, pressa och montera växter

Staffan Jansson, Säter

Ämnet för denna artikel kan tyckas torrt. Att samla växter till sitt herbarium har på senare decennier - trots den ökade botaniska aktiviteten - blivit något som allt färre personer sysslar med. Detta är synd, då samlandet vid sidan av det nöje det bereder botanisten är av mycket stort vetenskapligt värde.

Varför samla?

Att en växt blir insamlad beror oftast på att insamlaren inte är säker på vad han/hon hittat, eller av någon anledning vill dokumentera fyndet. När jag själv hittar något förbryllande är det inte alltid jag kan och vill ta mig tid att examinera växten direkt utan låter det anstå till jag kommer hem. När jag sedan ägnat tid och energi åt insamlande och bestämning känns det ofta slösaktigt att bara slänga växten i komposten; då hamnar den i pressen istället. Att ha växten kvar innebär ju också att jag kan be någon annan titta på den om jag själv inte är säker på bestämningen. Även i det egna arbetet kan det ofta vara värdefullt att i traven av färdigpressade växter kunna plocka fram en tidigare funnen släkting som jämförelsematerial.

Herbariematerial är grunden för all systematisk forskning och varje herbarieark är ett oersättligt historiskt dokument. Är det något jag hoppas att du som läsare ska minnas av denna artikel är det att glömma "bara för mig själv"-tänkandet. Ordentligt samlat och etiketterat har dina växter ett vetenskapligt värde, medan ett brister på detta område riskerar att degradera det till att enbart vara användbart som hö.

Samlandet

Den gamla tidens portörer är ofta vackra och förenade med ett lätt romantiskt skimmer. Ska sanningen fram är deras berättigande på den botaniska insamlingsturen dock huvudsakligen betingat av att de är lämpliga att stoppa matsäcken i. Växterna däremot mår ofta betydligt bättre i en ordentligt tilltagen plastpåse. Denna kan också vid behov i hopknutet skick förvaras upp till några dygn i kylskåp. För vissa arter kan kronblad och liknande å andra sidan lätt klibba fast mot en blöt plastpåsevägg. Den ambitiöse insamlaren kan därför fundera på att sy sig en växtsamlarpåse av en bit gammal vaxduk eller kanske de utslitna regnkläderna... Ett annat förslag kan vara att ha en lätt tillgänglig växtpress i t. ex bilens bagageutrymme och lägga in växterna innan de hunnit fara illa. En sådan press för fältbruk kan också vara av en enklare modell - kanske

bara två styva skivor med remmar spända runt. De där inlagda växterna flyttas då över till den "vanliga" pressen vid hemkomsten.

Allt samlande måste naturligtvis ske med naturvårdsperspektiv. I naturskyddade områden där insamling inte är tillåten eller för fridlysta arter (som t. ex. alla orkideer) får du plocka fram kameran istället. Även i övrigt, så länge arten inte är helt trivial, måste man ställa sig frågan om samlandet kan ske utan någon väsentlig negativ påverkan på beståndet. Det är svårt att upprätta några formella regler på detta område mer än att man ska samla med förnuft - varken mer eller mindre än nödvändigt.

Helst ska hela växter samlas. Ett vanligt misstag är annars att bara ta toppen av en växt och därmed missa basala rosetter, bladslidor, utlöpare etc. I en del fall vill man kanske inte ta med hela plantan av en mer ovanlig art men vill ändå dokumentera fyndet. Ofta kan man då till nöds klara sig med t.ex. en utslagen blomma och ett eller par utvecklade blad. Tänk på vad som är väsentligt för bestämningen av den aktuella växtgruppen! För vissa växtgrupper med olika utseende under säsongen är det ofta lämpligt att komplettera insamlingen senare med andra stadier. Det är då viktigt att veta att man verkligen hittat tillbaka till samma individ eller bestånd. Försök också samla plantor som är så typiska för beståndet som möjligt och inte t. ex. speciellt småvuxna exemplar för att de lättare ska få plats på herbariearket.

Pressning

Väl hemkommen vidtar så själva pressandet. Till detta behövs en växtpress, gråpapper som suger upp fukten och utjämnar trycket samt "lakan" att lägga själva växterna i. De senare kan gott vara vanligt tidningspapper (eventuellt lätt tillklippt) medan gråpapper t. ex kan beställas via DABS.

Första problemet är ofta att få tag i en växtpress. Sådana nyttillverkas och kan beställas från flera olika firmor för priser runt 500:-. Billigast blir det förståss på loppmarknad - där har jag köpt mina. Till nöds går det också bra att stapla ett antal tunga böcker eller andra tingestår ovanpå papperstraven, även om det är besvärligt när man vill flytta det hela.

När växterna läggs in ska man eftersträva att bibehålla ett så naturligt utseende som möjligt. "Städa" därför inte i onödan genom att ta bort vissnade blad etc.

Ibland är ju förekomsten av en vid blomningen vissnad bladrosett väsentlig för bestämningen. Samtidigt måste man försöka se till att så lite som möjligt av växtens delar ligger på varandra. Av detta skäl och för att helt enkelt få plats med stora växter måste man ibland ta bort vissa blad eller sidogrenar. Försök dock göra detta så att man fortfarande kan se att delar tagits bort.

Eftersom bladundersidans utseende ofta är viktigt för bestämningen bör man se till att några blad hamnar med baksidan upp. Tjocka växtdelar som t. ex. rötter kan klyvas för att inte bli alltför ohanterliga. Ar växten mycket ohanterlig och svår att lägga till rätta får man göra så gott man kan och sedan rätta till detaljerna efter någon timme när pressningsprocessen kommit igång.

Finflikiga vattenväxter och liknande kan vara riktigt besvärliga och näst intill omöjliga att manuellt placera så att de ser naturliga ut. De kan då placeras flytande i en balja med vatten och fangas upp på ett pappersark placerat på en glasskiva eller liknande.

Efter att växterna lagts på plats gäller det att lägga ordentligt med gråpapper mellan lagren och se till att hela bunten hamnar i press. Det finns nu ingen anledning att ta i allt vad man kan - växterna ska pressas och inte mosas. Betydligt viktigare är det att man är noggrann med att byta till torra gråpapper emellanåt. Hur ofta detta behövs beror på vilka växter som lagts in, deras kondition m.m. Tänker du t. ex. pressa näckrosor kan det sannolikt vara lämpligt att byta första gången redan efter några timmar, medan det kan räcka med dagen efter om det är mindre saftiga arter. Man får helt enkelt göra som med små barn - titta efter ibland och byta om det verkar blött... Ju oftare desto bättre lyder dock den enkla regeln. Gråpapperna kan naturligtvis användas om och om igen, men det är viktigt att de får torka ordentligt mellan varven och det är därför bra att ha en lite rejälare bunt att ta av. När växten verkar torr och spröd och inte längre känns kall när man känner på den med handens baksida är den fardigpressad.

Vissa artgrupper är svårare än andra att få fina. Kovallarter med flera svartnar väldigt lätt (det är ju ingen tillfällighet att svarthö heter svarthö) och blå/lila blommor tappar lätt färgen under pressningen. Detta kan i viss mån undvikas genom att vara noggrann med bytena av gråpapper. Många mer eller mindre sakligt grundade knep verkar också ha använts i dessa sammanhang. Åtminstone på 1950-talets realskolor verkar det t. ex. ha ansetts att blommor höll färgen bättre om man saltade lite på dem. Fetknoppsarter är erkänt svårpressade; de kan ibland växa vidare i pressen... För att motverka detta uppges man kunna doppa dem hastigt i fotogen eller kokhett vatten för att döda dem före pressningen. Se i så fall till att vara rädd om eventuella blommor.

Etikettering

När växterna läggs in i pressen är det viktigt att också bifoga de uppgifter man har om var och hur den växte, när den insamlades, vem som gjorde detta samt naturligtvis vilken art den tillhör. Antingen gör man detta direkt på lakanet som växten ligger i eller på en lös lapp som får följa med in i pressen.

Dessa uppgifter ska senare ligga till grund för etiketten på herbariearket och det är därför viktigt att så mycket som möjligt noteras. Helst ska man med ledning av uppgifterna kunna hitta tillbaka till växtplatsen. Gamla herbarieetiketter är ofta inget föredöme i detta sammanhang, då uppgifterna om insamlingsplatsens belägenhet och biotopförhållanden ofta är alltför bristfälliga.

Montering

De färdigpressade växterna kan förvaras ett tag i sina tidningspapperskonvolut i väntan på att bli slutgiltigt monterade, men är då tämligen känsliga för mekaniska skador vid hanteringen. Ska växterna kunna hanteras måste de monteras

för att överleva i ett längre perspektiv. För detta behövs -förutom själva växten och etiketten - ett herbarieark (vilket även det kan inhandlas från DAGS) och för fastsättningen gammaldags rasterremсор (sådana man hade för att montera innanfönster) eller alternativt tillklippta pappersremсор som bestryks med arkiv-säkert intorkande lim. Det senare riskerar dock lätt att urarta till ett våldsamt kladdande där såväl växten som etiketter, herbarieark, kläder och massäcks-smörgåsar blir inblandade. I gamla handledningar sägs ofta att man ska använda sig av "upplöst gummi försatt med något socker", men frågan hur man gör när man löser upp gummi besvaras inte - läsare med kunskaper på området ombeds kontakta redaktionen. Något som dock inte har på herbariearken att göra är vanlig tejp - den fungerar bra till en början, men lossnar med tiden från herbariearket men inte från växten. Följden blir fula växter som glider omkring och smulas sönder. För riktigt grova stambaser, rötter och liknande får man ta fram nål och tråd och sy fast växten vid arket. Ibland kan man även, holkfjäll och liknande lossna underpressningen. En god idé är att kunna bevara dessa för bestämningen ofta väsentliga delar är att lägga dem i ett s.k. pergamyntkuvert, dvs. ett genomskinligt papperskuvert av samma slags material som brukar finnas i fönstret på "miljöanpassade" fönsterkuvert. Dessa används av frimärkssamlare och brukar därför finnas att köpa till överkomliga priser hos bok- och pappershandlare.

På varje herbarieark ska det bara finnas en art från en lokal. Däremot är det inget som hindrar att man av småvuxna arter samlar in flera individer och monterar dessa tillsammans. Ofta kan detta ju också vara ett effektivt sätt att få med individer som hunnit olika långt i utvecklingen. Senare gjorda kompletterande insamlingar av en art i ett senare stadium kan självfallet också monteras tillsammans med den tidigare insamlade. Slutligen fästs etiketten i det nedre högra hörnet av herbariearket. Det är nu, efter ett väl förrättat värv, dags att luta sig tillbaka och betänka vilket vackert men samtidigt värdefullt historiskt dokument man skapat.

Arkivering & förvaring

För att kunna ha fullt utbyte av sitt herbarium måste det vara lätt att hitta det man är ute efter. Det traditionella och också mest effektiva sättet att åstadkomma detta är att placera arken i systematisk ordning efter någon flora, för att sedan samla familjerna och kanske också de större släktena som t. ex. Carex inom konvolut av lite kraftigare papper med namnet prydligt präntat utanpå. Vilket papper som används är naturligtvis inte så noga, men att följa konventionen och använda oblekt och brunfärgat papper till dessa omslag gör det enkelt att snabbt få en uppfattning om var nästa familj börjar i den framplockade traven av herbarieark.

Hur samlingen sedan förvaras är ofta en fråga om mängden material. Mindre samlingar är det oftast enklast att förvara inom styva kartongskivor med fastsatta band som knyts om hela bunten. På detta sätt är växterna tämligen väl skyddade

och lätta att transportera. Blir bunten för stor är det enkelt att helt enkelt börja på en ny. Lite större samlingar inryms ofta i speciella kartonger i folioformat med utvikbar framsida. Ordentligt stora samlingar slutligen - som t. ex. DABS:s herbarium på Vassbo - är ofta inrymda i speciella herbarieskåp med tätt placerade utdragbara hyllplan bakom dammskyddande dörrar.

Oavsett hur samlingen förpackas är det viktigt att den förvaras torrt. Fuktiga källarförråd och liknande kan vara förödande för ett mödosamt hopsamlat herbarium. Risken är också att sådana utrymmen härbärgerar det största hotet mot botaniska samlingar (frånsett okunniga människor) - insekterna. Det tillhör naturens ordning att organiskt material ska brytas ned och näringsämnen återföras till kretsloppet. För att hindra att ångrar och andra baggar genomför detta i praktiken är det ett mycket gott råd att emellanåt lägga samlingen i en stor och väl tillsluten plastpåse och placera det hela i frysen under några dygn. Detta ger ett fullgott skydd och besparar miljövänner användandet av äldre tiders läbbiga insektsmedel. Den moderne botanisten kan naturligtvis också välja att stoppa in herbariet i mikrovågsugnen...

Slutord

En text som denna kan tyckas full av förmaningar och pekpinningar. Det är dock viktigt att komma ihåg att det inte är annat än välmentade råd för att undvika de värsta fallgroparna. Ofta finns det flera sätt att nå fram till samma resultat - testa och se vad som verkar fungera för dig. Mycket blir också snabbt ganska självklart när man väl kommer igång. Det viktiga är att vi inte undertrycker den nyfikne lille samlaren som vi alla nog bär inom oss, bara för att vi tror att allt måste vara så komplicerat!

